

УДК: 101:177.1 (575.2) (04)

DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-315-320

Конгайтиева С.А., Карыбаева Н. Н.

Ж. Баласагын атындагы КУУ ^{1,2}

Конгайтиева С.А., Карыбаева Н. Н.

КНУ им. Ж. Баласагына ^{1,2}

Kongaytieva S.A., Karybaeva N.N.

KNU J. Balasagyn ^{1,2}

ORCID: 0009-0005-4450-5312¹

**БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДЫН «АДАБИЙ ОКУУ» САБАГЫНДА ЭПИКАЛЫК
ЧЫГАРМАЛАРДЫ ОКУТУУ ЖАНА КӨРКӨМ ТЕКСТ МЕНЕН ИШТӨӨНҮН
ЖОЛДОРУ**

**КАК ПРЕПОДАВАТЬ ЭПИЧЕСКИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ И РАБОТАТЬ С
ХУДОЖЕСТВЕННЫМ ТЕКСТОМ НА УРОКЕ» ЛИТЕРАТУРНОЕ ЧТЕНИЕ " В
НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ**

**HOW TO TEACH EPIC WORKS AND WORK WITH FICTION TEXT IN THE LESSON "
LITERARY READING " IN ELEMENTARY SCHOOL**

Аннотация: Бул макалада негизинен азыркы учурда башталгыч класстарда элдик оозеки чыгармалар менен балдарды көркөм окутуу, андагы идеялар аркылуу эстетикалык сабатын өркүндөтүү, адеп-ахлакка тарбиялоо тууралуу баяндалат. Башталгыч класстардын «адабий окуу» сабагында эпикалык чыгармаларды окутуу жана көркөм текст менен иштөөнүн жолдору аркылуу балдардын окурмандык чыгармачылыгы, оозеки жана жазуу чыгармачылыгы, сөз байлыгы, ой жүгүртүүсү, жеке, жупта, топто иштөөдө багыт алат.

Аннотация: В данной статье в основном рассматривается о художественном воспитании детей через произведения устного народного творчества, повышении эстетического грамотности и нравственного воспитания содержащиеся в нём идеи.

На уроке “художественного чтения” в начальных классах через обучения проведений и приемам работы художественными текстами ориентируется детское читательское творчество, устное письменное творчество, чувственное богатство мышление, индивидуальная, парная и групповая работа.

Abstract: This article mainly discusses the artistic education of children through the works of oral folk art, increasing the aesthetic literacy and moral education contained in it ideas.

In the lesson of “Artistic reading” in the primary grades, through teaching the conduct and methods of working with artistic texts, children s reader creativity is oriented, oral written creativity, sensory richness of thinking, individual, pair and group work.

Негизги сөздөр: адабият, көркөм текст, компетентүүлүк, тарбия, эстетика, адеп-ахлак, усулдук ыкма, эпика

Ключевые слова: литература, художественный текст, компетентность, образование нравственность, методический прием, эпика.

Keywords: literature, literary text, competence, education, morality, methodological technique, epic

Эгемендүү элибиздин жаркын келечеги болгон жаш урпактарга терең, мазмундуу билим берүү менен эли-жерин сүйгөн патриот азаматтарды тарбиялоо – бүгүнкү күндүн алдыга коюлган башкы милдеттеринин бири болуп саналат.

Бүгүнкү күндө адабий окуу предмети же болбосо адабиятты окутуу адабият мугалиминин алдына баарынан мурда эстетикалык сабаттуу, сезимдүү окурманды тарбиялоо керек деген проблеманы биринчи планга койду. Адамдык сезим менен адамкерчилик бала кезден ойгонот, эң эле эрте башталат. Руханий дүйнө бала кезде өтө бат өнүгөт. Ошондуктан маданияттуу окурманды мектептен кантип тарбиялап, аны анан адатка айландыруу бүгүнкү күндөгү эң зарыл, эң олуттуу маселе экендигине бүт коомчулук көңүл бурду.

Алгач тарбия бала бакчадан, башталгыч мектептен, ошондой эле мектептен башталат эмеспи. Кичинекей тили чыккан бөбөк албетте өз ата-энесине, эже, агасына жомок айтып бериңизчи деп айтат. Алар үчүн жомок кызыктуу турмуш баяны.

Адабият аркылуу тарбия беребиз. Ошол тарбияны ишке ашырууда эң алгач жомоктор бизге курал боло алат. Жомоктогу, мисалы жөө жомоктордогу айбанаттардын мүнөзүн ачып берүү менен окуучуну башкача айтканда, баланы жакшылыкка, адептүүлүккө, гумандуулукка жана башка адамдарга мүнөздүү болгон жакшы сапаттарга тарбиялоого жетишебиз. Демек, кыргыз элинин эпикалык чыгармаларынын ичинен аңгемелер, жомоктор башталгыч класстарда адабий окуу предмети менен башталат. Башталгыч класстардын жаш өзгөчөлүгүнө байланыштуу адабий окуу предметинде эпикалык чыгармалардын ичинен аңгеме, жомоктор, ыр түрүндөгү айрым поэмалар окутулат. Мына ошол чыгармалардын сүрөттөлүшүн толук ачып берүү менен окуучуларды турмушта туура жолго багыттоо максатында адамдардагы жакшы сапаттарга ээ кылуубуз мүмкүн.

Эртеңки эл тизгинин кармар азаматтар – бүгүнкү мектеп окуучусу.

Мына ошол келечек жаш муундарыбызды биздин жасаган бардык иштерибиз перзенттерибиздин келечекте ыймандуу, билимдүү, эмгекчил, акылдуу, зирек, ак көңүл, мекенин сүйгөн жаштар кылып тарбиялоо бул мугалимдердин милдети. Мына ушул максатка жетишүүдө билим берүүнүн пайдубалы болгон башталгыч класста адабий окуу сабагы курал боло алат.

Анткени башталгыч билим берүү – бул баланын инсандыгын калыптандыруунун алгачкы баскыч болуп саналат. Башталгыч класста баланын билимге болгон алгачкы көз караштары практикаланат. Ал эми мындай жумуштарды жүргүзүүдө көч башында адабий окуу менен улуттук каада-салт, үрп-адат, улуттук таалим-тарбия, улуттук билим берүү, кыргыздын элдик оозеки чыгармалары, кыргыздын мыкты-уул кыздарынын өмүр таржымалы, алардын баскан жолу, Ата-Мекен, кыргыз жеринин жаратылышынын кооздугун чагылдырган ыр, кара сөз түрүндөгү чыгармалардын мааниси менен таанышышат.

Адабият – элдин тарыхы, улуттун жүзү. Элдин тарыхы менен адабияттын байланышы көркөм чыгарманын жаралышы үчүн тарыхтын жол ачкандыгына гана эмес, тескерисинче, тигил же бул тарыхый процессти, чыныгы болгон фактыларды окуучулар көркөм чыгармалар аркылуу кабыл алышса, бул материалдар кийинчерээк алардын социологиялык, тарыхый, философиялык түшүнүгү кененирээк болушуна шарт түзөт. Өткөндү билүүдө, жаштарды ар тараптан тарбиялоо, алдыңкы көз карашына жана идеяларга ынандырууда көркөм чыгарманын канчалык мааниге ээ экендигин дагы кайталап далилдеп отуруу кажетсиз чыгар.

Таалимди тарбиядан, тарбияны болсо таалимден ажыратып болбойт. Адабият сабагын өтүүдө бул жараянды толугу менен ишке ашырууга мүмкүнчүлүктөр бар. «Адабият – элдин аң-сезими, анын руханий турмушунун гүлү жана мөмөсү» – деп айткан эле В.Г.Белинский. Ал эми М.Горький «Сүрөткер өз өлкөсүнүн, өз табынын сезгичи, анын кулагы, көзү, жүрөгү: ал – өз доорунун үнү» - деген

Азыркы күндө тез өнүгүп бара жаткан ХХI кылым башында туруп бүтүн адамзатты ойлондуруп жаткан негизги маселелерден – адамдын адамдыгын сактап калуу, личность табиятынын табигыйлыгын сактоо, адамдын жүрөгүндөгү эң негизги сапаттарды коргоо, жаңы миң жылдыкта жалпы эле келечекке алакадар көйгөй болуп калды.

Адабий окуу предметинин негизги максаты – кенже мектеп окуучусунун окурмандык компетенттүүлүгүн калыптандыруу болуп саналат.

Окурмандык компетенттүүлүк материалды туура так, көркөм түшүнүү менен аң сезимдүү окуй алууну, окуганы жана укканын түшүнүп, ал материалды турмушунда колдоно билүү аркылуу кеп ишмердигин, карым-катыш жасоо мүмкүнчүлүгүн өстүрүүнү, сабаттуу окурман катары тексттерди, чыгармаларды окууга туруктуу кызыгуусун арттырууну, чыгармага карата баалуулук негизде өз пикирин айтуу жөндөмүн билдирет.

Ал эми адабий окуу предметинин милдеттери:

1. Базалык окуу көндүмү катары окуучулардын тексти туура так тиешелүү ылдамдыкта, түшүнүп окуусу, андагы жаңы сөздөрдү, маалыматтарды, түшүнүктөрдү өздөштүрүүсү. Мында окуучулардын окуганын түшүнүүсү өзгөчө мааниге ээ.

2. Ар кандай текст менен иштөөнү камсыз кылуу кеп ишмердигинин түрлөрүнө (угуу, айтуу, окуу жана жазуу) окуучулардын ээ болуусу жана алардын чыгармачылык дараметин арттыруу;

3. Окуучулардын көркөм жана башка адабияттарды окууга болгон кызыгуусун арттыруу жана окуган чыгармасына карата пикирин, баасын билдирүү менен баалуулук мамилелерин калыптандыруу.

Кыргыз элинин эпикалык чыгармалары окуу китептеринде окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрүнө карай берилет. Ал эми башталгыч класстарда аңгемелер, жомоктор окутулат. Кенже мектеп жашындагы балдардын табияты тексттин кыска, мазмундуу, түшүнүктүү болуусун талап кылат. Себеби, алардын жаш өзгөчөлүктөрү ушундай мезгилде текстти окугусу келет. Алар окуган каарманындай болууга аракет жасайт. Окуядагы каармандар баланын жүрүмтурумуна өзүнүн чон таасирин көрсөтө алат. Мындай тексттерди окуу менен окуу көндүмү, окурмандык чыгармачылыгы, оозеки жана жазуу чыгармачылыгы, сөз байлыгы, ой жүгүртүүсү, жеке, жупта, топто иштөөдө багыт алат. Ушундай маанидеги иш-аракетти окуп үйрөнүү менен башка предметтерди терең үйрөнүүгө аракет жасайт. Китеп окуу көндүмү баланын кыргыз тили сабагындагы тексттерди окуп талдоого, көчүрүп жазууга, орфографиялык жактан сабаттуу жазууга, математикалык маселелердин тексттин окуу менен алардын шартын түзүп чыгарууга, математикалык эрежелерди түшүнө билүүгө, мекен таануу предметиндеги тексттер аркылуу өлкөнүн жаратылышы менен таанышууга, музыка сабагында ырлардын текстин жаттоого, адабий окуудагы жомокторду сүрөт искусствосу сабагында пайдаланууга шарт түзөт. Демек, китеп окуу көндүмү баланын бардык предметтердин өздөштүрүүсүнө багыт берет, чыгармачылыгын өнүктүрөт.

Адабий окуу китептериндеги тексттерди тандоодо – окуулуктун педагогикалык, психологиялык, адабийлүүлүгү, системалуулугу, тематикалуу аспектилерин кароо башкы планга коюлат. Эң алгач тексттин психологиялык аспектин кароону баштоо ыңгайлуу.

Себеби, текстти тандоодо анын маанисин бала түшүнүүдөгү кабыл алуусун, эстеп калуусун, ойлоосун, көңүл буруусун, элестетүүсүн канааттандыра турган чыгармаларды издөө, аларды окуулукка киргизүү талабы коюлат. Тексттин мазмунун окуганда баланын китеп дүйнөсүнө жетелей турган чыгармаларды тандоо – автордун башкы максаты болуп саналат. Экинчиден, педагогикалык аспектиде кароодо окуулуктун баланын окутуу, окутуу, өнүгүү, тарбиялоо функциясын аткарган, тексттин мазмунун окуу менен бала бул үч функцияны өздөштүрө алгандай шарт талап кылынаары талашсыз. Үчүнчүдөн, тексттин адабийлүүлүгү эске алынат. Төртүнчүдөн, системалуулук жана тематикалык аспектини бирдей кароо зарыл экендигин тажрыйба ырастап келет. Бизге белгилүү, адабий окуу китептери тематикалык принцип менен түзүлөт. Окуу китебинин түзүлүшүн дө авторлор бул эки аспекттин бирдей функциясын карайт. Тематикалык принципти аткаруу үчүн системалуулук болуусу шарт. Бөлүмдөрдөгү чыгармалардын сунушталышынын системалуулугун көзөмөлдөө манилүү. Жогоруда адабий окуу окуулугун түзүүдө эске алынуучу аспектилер окуулуктарда практикаланышын кароо макалабыздын башкы мазмуну катары каралат.

Учурда 2-4 класстар үчүн «Адабий окуу» китептери эки авторлордун тобу менен түзүлүп окутулууда. Бизге белгилүү болгондой, 90-жылдардан бери «Эне тили» окуу китеби «Адабий окуу» деп аталып, п.и.к А.Д.Токтомамбетовдун авторлугу менен түзүлүп, башталгыч мектепте окулуп келген. Окуу китебинин түзүлүшү түп-тамырынан бери өзгөрүп, инсандык окутууга багытталган. Бул окуулуктар учурда 2012-жылдан бери альтернативдүү түзүлгөн педагогика илиминин доктору С.К. Рысбаев, п.и.к Б.А. Абдухамидова, практик мугалим К.Ибраимова тарабынан сунушталган. Окуулук менен бирге методикалык колдонмосу заманбап инсандык окутууга ылайыкташтырылган.

2-класстар үчүн түзүлгөн окуулук (автору С.К. Рысбаев, Б.А. Абдухамидова, К. Ибраимова, Бишкек, 2012) окуу программасында көрсөтүлгөн тематикалар боюнча түзүлгөн. Башталгыч класстын окуу китептери тематикалык принцип боюнча түзүлүшү жагынан айырмаланат. Окуулукка жалпысынан берекелүү алтын күзгө, туулган жерге, менин жан дүйнөм, күлкү – ден соолуктун мүлкү, алтын балалыкка, жыл мезгилдерине, сөз үйрөнүп аламы, ойлонуп көрөлүк, байчечекей гүл ачты, бабалардан калган сөз, тынчтыктын жана эмгектин майрамы, окуу ылдамдыгын текшерүүчү тексттерден турат. Окуулуктун түзүлүшү альтернативдүү окуулуктун мазмунун толуктап турат. Окуулукта мугалим үчүн бир топ жаңылыктар берилгендигин төмөнкү булактары аркылуу классификациялоого болот.

Эпикалык чыгармалардын адам баласы үчүн дүйнө тааныткыч, тарбиялоочу жана адамдын кыялын өнүктүргүч ролу зор. Айрыкча аңгеме, жөө жомоктордун дидактикалык (таалим, тарбия берүүчү) мааниси өзгөчө терең. Алексей Максимович Горькийдин: «Дүйнөдө таалим бербей турган эч нерсе жок, ушуга окшогон дидактикалык материалы болбогон жөө жомок дагы жок, жөө жомоктогу таалим берүүчү нерсе, баарыдан мурда, андагы ой жоруу (фантазия), биздин оюбуздагы болгон чындыктан алда канча илгери жакты болжолдой алышы, маселен, адамдардын ой жоруусу илим жүзүндө аэроплан жасап чыгаруудан ондогон кылымдар мурун эле «канаттуу ат», «өзү учкан килем», «жайыл дасторкондорду» чыгарган деген. Акыры адамдын ошол ой жоруусунун негизинде чыныгы аэроплан чыгып отурат. Ушул кездеги учкуч, тез жүргүч, айландыргыч, жарык, күч берүүчү машиналардын көбү байыркы бир кездерде жөө жомоктордо айтылуучу адамдын кыялдануусунан, ой жорушунан чыккан фантазия болуучу

Адабий окуу китептериндеги тексттерди тандоодо – окуулуктун педагогикалык, психологиялык, адабийлүүлүгү, системалуулугу, тематикалуу аспектилерин кароо башкы

планга коюлат. Эң алгач тексттин психологиялык аспектин кароону баштоо ыңгайлуу. Себеби, тексти тандоодо анын маанисин бала түшүнүүдөгү кабыл алуусун, эстеп калуусун, ойлоосун, көңүл буруусун, элестетүүсүн канааттандыра турган чыгармаларды издөө, аларды окуулукка киргизүү талабы коюлат. Тексттин мазмунун окуганда баланын китеп дүйнөсүнө жетелей турган чыгармаларды тандоо – автордун башкы максаты болуп саналат. Экинчиден, педагогикалык аспектиде кароодо окуулуктун баланын окутуу, окутуу, өнүгүү, тарбиялоо функциясын аткарган, тексттин мазмунун окуу менен бала бул үч функцияны өздөштүрө алгандай шарт талап кылынаары талашсыз. Үчүнчүдөн, тексттин адабийлүүлүгү эске алынат. Төртүнчүдөн, системалуулук жана тематикалык аспекти бирдей кароо зарыл экендигин тажрыйба ырастап келет. Бизге белгилүү, адабий окуу китептери тематикалык принцип менен түзүлөт. Окуу китебинин түзүлүшүн дө авторлор бул эки аспекттин бирдей функциясын карайт. Тематикалык принципти аткаруу үчүн системалуулук болуусу шарт. Бөлүмдөрдөгү чыгармалардын сунушталышынын системалуулугун көзөмөлдөө маанилүү. Жогоруда адабий окуу окуулугун түзүүдө эске алынуучу аспектилер окуулуктарда практикаланышын кароо макалабыздын башкы мазмуну катары каралат.

Демек, адабий окуу сабагы жомоктор, аңгемелер менен башталат. Ошол жомоктордогу зоонимдердин сүрөттөлүшүн толук ачып берүү менен окуучуларды турмушта туура жолго багыттоо максатында адамдардагы жакшы сапаттарга ээ кылуубуз мүмкүн. Мына ошол адабият сабагында жомокторду окутуу методикасын иштеп чыгуу методистердин милдети болуп саналат. Биз да ушул тема боюнча кичинекей илимий иш катары теманы ачып берүүгө аракет жасадык. Жомокторду окутууда инновациялык технологияларды пайдаланып, тарбиялык маанисин ачып берүү менен окутуунун жол жоболорун көрсөтүү теманын актуалдуулугу болуп саналат.

Мектепте жомокторду окутууда анын сюжетин гана түшүндүрүп койбостон тарбиялык максатын да ачып берүү болуп саналат. Ошол максатты ишке ашырууда заманбап сабак иштелмелерди жаратуу, көңүл бурулуучу жагдайларды көрсөтүү, пикир жана сунуштарды киргизүүнү милдетибиз деп билебиз.

Окуучу адабиятка жакын болсо, анда ал адабият аркылуу рухий азык алат, жан дүйнөсү бай болот, ой жүгүртүүсү кеңеет, сөз байлыгы, дүйнө таанымы, эстетикалык табити өсөт, адеп-ахлак тарбиясына ээ болот, турмуштун түрдүү сабактарын алат, аларды өз турмушунда практика жүзүндө колдонуу мүмкүнчүлүктөрүнө ээ болот.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Абакиров, К. Кыргыз эпостору: жанр жана классификация маселесинин иликтениши. 2-макала. // китепте: Азыркы адабият таануу жана фольклористика маселелери. Илимий жыйнак. Чыг.1. [Текст] / К.Абакиров. – Б.: Университет, 2013. – 89-103-бб.
2. Абдухамидова Б., Рысбаев С., Ибраимова К., 2-класста адабий окуу предметин окутууга карата методикалык колдонмо, -Б., 2013.
3. Абдыкеримов, М. Адабият хрестоматиясы: Башталгыч мектептер үчүн, II бөлүк. 4-окуу жылына арналган [Текст] / М.Абдыкеримов. – Ф.: Кыргызмамбас, 1933. – 102 б.
4. Бектенов З., Байжиев Т. Кыргыз адабияты. 2 басма. - Б.: 1993. - 81-82-бб.
5. Муратов, А. Жаңы муундагы окуу китептери жана «Манас» [Текст] / А.Муратов // Шоокум, 2011, №6. – 6-8-б.
6. Муратов, А. Кыргыз адабияты: маалыматтама [Текст] / А.Муратов, Ж.Шериев, К.Исаков. – Б.: Айат, 2014. – 384 б.

7. Муратов, А. Кыргыз адабиятын окутуу: теориясы жана практикасы [Текст] / А.Муратов. – Б.: «Турар», 2013. – 554 б.
8. Артыкбаев К. «Кыргыз совет адабиятынын тарыхы». - Фрунзе: «Мектеп», 1982.

УДК 373.2

DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-320-324

Малова О.Н.

«Чуваш республикалык агартуу институту» Чувашиянын агартуу министрствосу

Малова О.Н.

«Чувашский республиканский институт образования» Минобразования Чувашии

Malova O.N.

"Chuvash Republican Institute of Education" Ministry of Education of Chuvashia

**МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БИЛИМ БЕРҮҮНҮН ФЕДЕРАЛДЫК МАМЛЕКЕТТИК
БИЛИМ БЕРҮҮ СТАНДАРТЫНЫН ПРИНЦИПТЕРИНЕН ЭТНОПЕДАГОГИЯНЫН
БИЛИМ БЕРҮҮ ПОЦЕНЦИАЛИ**

**ВОСПИТАТЕЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ЭТНОПЕДАГОГИКИ В СОЗВУЧИИ
ПРИНЦИПОВ ФЕДЕРАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО
СТАНДАРТА ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

**EDUCATIONAL POTENTIAL OF ETHNOPEDAGOGY IN ACCORDANCE WITH THE
PRINCIPLES OF THE FEDERAL STATE EDUCATIONAL STANDARD OF
PRESCHOOL EDUCATION**

Аннотация: Макалада мектепке чейинки билим берүүнүн Федералдык мамлекеттик билим берүү стандартынын принциптери менен этнопедагогикалык балдарды тарбиялоонун этнопедагогикалык принциптери Г.Н. Волков.

Аннотация: В статье анализируется созвучие принципов ФГОС дошкольного образования и этнопедагогических принципов воспитания детей этнопедагогики Г.Н. Волкова.

Abstract: The article analyzes the consonance of the principles of the Federal State Educational Standard of preschool education and the ethnopedagogical principles of raising children of ethnopedagogics G.N. Volkov.

Негизги сөздөр: Этнопедагогика, элдик педагогика, этнопедагогикалык принцип, мектепке чейинки билим берүүнүн федералдык мамлекеттик билим берүү стандарты,

Ключевые слова: Этнопедагогика, народная педагогика, этнопедагогический принцип, федеральный государственный образовательный стандарт дошкольного образования,

Keywords: Ethnopedagogy, folk pedagogy, ethnopedagogical principle, federal state educational standard for preschool education,

В федеральном государственном образовательном стандарте дошкольного образования говорится о специфике регионализации дошкольного этнокультурного образования, которая обусловлена характеристиками региона, а также закономерностями